

Vodní tok v kontextu formování současného městského interiéru

M. Wittmann: The Water Course in the Context of Cities Interior Development. Život. Prostr., Vol. 44, No. 5, p. 242 – 247, 2010.

Nature is a normal part of the urban environment. One of the city's distinctive natural components is the water course and its environs. However, in the past, rivers were confined in embanked river beds, had been rather neglected in the composition of urban landscape. That is why the term "riverside landscape in the city" is frequently a vague term lacking concrete substance.

The water course (the river) presents an important indivisible city structure element. An intensive relationship between the city and this water element has developed through thousands years. The water element in and near the cities provides many service functions like the traffic function, the water source, etc. The waterfront also presents an important city public space. These areas are developed in direct coherence with general city development directions.

As an element of composition, the river and its immediate environs in the city – the river bank, has not gained the due position in the hierarchy of elements of composition. Hence, we see that the river becomes a boundary, an obstacle or a divide separating the city's various functional and operational systems. The regeneration and rehabilitation of the original economic and city-interior significance of the river will contribute to its integration into the overall image of towns. The text works with the question, how to make the waterfront more comfortable for the pedestrians, how to create a pleasant public space and how to include these places into the city structure network.

Some good examples throughout the world (Leipzig, Germany; Chicago, Illinois, USA) provide many inspiration aspects they could be fundamentally followed in other cities. The examples accent the meaning of the universally high-quality city waterfront used by the city inhabitants.

Příroda je nedílnou součástí každého lidského sídla. Její elementární územní složky – vegetace a voda – jsou integrálním prvkem osídlení odnepaměti. Tvoří více či méně platnou součást jejich prostorové, funkční a provozní struktury. Civilizací uměle utvářené prostředí města zaujímá stále větší část území na úkor přírodou formovaných lokalit. Za poslední dvě století nastal velký urbanistický rozvoj, který provázelo potlačování rozvoje městských přírodních elementů.

O kvalitě a kvantitě přírodních prvků v území se vede permanentní odborná debata, jejímž cílem je nalézt stabilizovanou bilanci mezi rozvojem jednotlivých složek urbánního prostředí. Přírodní prvky, mezi něž patří i voda v nejobecnějším smyslu slova, uspokojují

řadu vitálních funkcí společnosti. Hrají podmiňčnou a určující roli v životním prostředí člověka – tedy i v urbanizovaném území. Naplňování požadavků na nezbytnou kvantitu přírodních složek v osídleném území se proto v rámci tohoto procesu oprávněně opírá o exaktní údaje. Elementárním důvodem je dostatečně kapacitní přísun vody a dalších přírodních produktů k lidem.

Ekonomie, ekonomičnost a účelnost vyžití životního prostředí a přírodních zdrojů není jediným kriteriem vnímání kvality životního prostředí. Člověk, jsou – li naplněny jeho elementární životní potřeby, se rád cítí příjemně a bezpečně v prostředí, které považuje za krásné. Takoveto pocity mají osobní až intimní podtón.

Každý, vědomě či podvědomě, vyhledává blízkost přírody a vody, a nejen proto, že konkrétně vodu potřebuje k životu. Člověk se velmi rád zahledí do hladiny řeky, která připomíná plynutí času a nedílné sepětí člověka s přírodou (Wittmann, 2008). Ze všech zmíněných důvodů lze konstatovat, že řeky a vodní prvky jsou nedílnou součástí urbanistické kompozice města, kterou je možné přímočaře a poněkud utilitárně definovat jako vyjádření potřeb města historicky nedílně spjatého s vodním prvkem.

Role vodního toku v kompozici města

Přítomnost či blízkost vodního prvku měla historicky zcela zásadní vliv na vznik stabilního osídlení. Okolí vodních ploch naplňovalo a naplňuje představu lidí o výhodné urbánní lokaci, v našich podmínkách šlo o územní návaznost na vodní tok – řeku.

Nejvýraznějším předělem spojeným s rozvojem říční nivy v našich (a obecně evropských) městech bylo období průmyslové revoluce v 19. století. Kromě obytných čtvrtí se podél řek budovaly také průmyslové a výrobní podniky, které (stejně jako jejich předchůdci – řemeslné dílny a manufaktury) využívaly výhodu blízkosti řek jako zdroje vody. Dříve bohatě meandrováný tok byl převeden do regulovaného napřímeného koryta, aby bylo možno co nejekonomičtěji využít nové plochy uvnitř města. Stav nábřeží budovaných v 19. století se v podstatě uchoval dodnes.

Rovněž ve 20. století se bouřlivá urbanizace dotkla i vodních toků. V jejich okolí vznikaly nové čtvrti, a mnohdy i zcela nové osídlení. Vznikla řada dalších nábřeží, která dodnes tvoří výrazný prostorový element ve struktuře měst.

Spoutáním do regulovaných koryt se řeky dostaly do zcela opomíjené polohy z pohledu urbanistické i krajinářské kompozice. Proto pojem *říční krajina ve městě* je často pojmem prázdňým, který nemá faktickou podstatu. Tento stav není z historického pohledu pro řeku stavem přirozeným, protože dříve obklopovala město v bohatých meandrech a pravidelně se rozlévala v jeho okolí, v říčních nivách – v prostorech k tomu určených. Regulováním do napřímeného koryta se řeka dostala do polohy výhodné z hlediska urbanistické ekonomie (Konvička a kol., 2002).

Nábřeží – významné veřejné prostranství

Kompoziční prvek řeky a jejího bezprostředního okolí ve městě – nábřeží – nenalézá v hierarchii hodnot urbanistických kompozičních celků patřičné místo. Proto jsme často svědky toho, že se řeka neoprávněně stává hranicí, překážkou, či dělícím prvkem mezi jednotlivými funkčními, provozními a prostorovými systémy sídla. Nábřeží mohou přitom vytvářet z ur-

banistického pohledu nové otevřené komunikační prostory (*open spaces*), které se významně podílejí na tváři a obrazu sídel (Konvička a kol., 2002). Řeky jsou ze širšího kompozičního pohledu významným orientačním bodem, jakýmsi okrajem podtrhujícím linie obrazu města. Nábřeží podél nich mohou tento potenciál využít a být povýšeny do role velmi atraktivních pěších tras. Zahraniční příklady i mnohé domácí studie zřetelně prokazují, jak lze nábřeží zatraktivnit. Prostředkem k tomu může být jejich komerční, turistické i sportovní využití. Souběžně s tím se nábřeží povýší z významu hraničního prvku města do významu prvku komunikačního.

Nábřeží může převzít roli významného veřejného prostranství, jsou-li splněny některé podmínky kladené na podobná městská prostředí – ulice a náměstí. Má být:

- nedílně integrováno do provozní struktury města,
- uvolněno od převládající automobilové dopravy,
- atraktivní,
- bezpečné,
- vyhovovat sociálním požadavkům na shromažďování.

Význam vodního toku v kontextu rozvojových problémů dnešních měst

Zdařilou revitalizaci nábřežních ploch transformovaných do atraktivních veřejných prostranství prezentují příklady z Lipska a Chicaga. Z hlediska úplnosti vnímání kontextu a širších rozvojových souvislostí se obě města v minulosti potýkaly se specifickými demografickými problémy, v zahraniční literatuře uváděnými jako *Shrinking Process* (smršťování). *Shrinking City* (smršťující se město) se z hlediska počtu trvalých obyvatel zmenšuje, což je zejména důsledkem jejich odlivu za hranice města (proces suburbanizace). Ve vlastních městech dochází k deurbanizaci způsobené depopulací.

Úspěšné eliminování depopulace je podmíněno respektováním některých územních a sociálních principů, které se přímo týkají kvality přírodního prostředí města, tedy i vodních toků a nábřeží:

- Lidé si vybírají místo k životu nejen podle svých finančních možností, ale také podle toho, kde se jim dobře žije. Prostředí města musí nabízet možnosti příjemného bydlení, rekreace i relaxace. Revitalizovaná nábřeží umožňují každodenní relaxaci a odpočinek.
- Město se musí obecně kultivovat, nabízet a prezentovat atraktivní veřejná prostranství návštěvníkům i potenciálním obyvatelům. Musí lépe využít svůj přírodní i společenský potenciál. Revitalizovaná nábřeží podporují společenskou funkci města.

Obr. 1. Revitalizované nábřeží náhonu řeky Pleisse v Lipsku, lokalita u univerzity. Foto: M. Wittmann, 2008

Obr. 2. Revitalizované nábřeží náhonu řeky Pleisse v Lipsku, oblast panelové zástavby. Foto: M. Wittmann, 2008

Naplnění uvedených principů vedlo v případě měst Lipsko a Chicago k jejich zatraktivnění v nejšířším smyslu a ve svém důsledku i k dílčí eliminaci nepříznivých rozvojových trendů. Obě města vybudovala atraktivní nábřeží, která zásadním způsobem zkvalitnila jejich životní prostředí.

Revitalizace nábřeží v Lipsku

Lipsko se počátkem 90. let minulého století rozhodlo revitalizovat své dva hlavní toky – Ester a Pleisse, včetně jejich náhonů a ramen. V té době se město potýkalo s úbytkem obyvatel, kteří ve velkém množství odcházeli do bývalých západních spolkových zemí.

K prvním krokům, směřujícím k návratu řek do obrazu města, došlo koncem osmdesátých let 20. století, kdy se požadavky na jejich revitalizaci objevily ve výsledcích různých urbanistických soutěží řešících městské centrum i problematické oblasti průmyslových *brownfields*. Z iniciativy odborné veřejnosti bylo založeno občanské sdružení *Stadt-Kultur-Projekt* (Městský kulturní projekt), které zahájilo řadu činností. Především nejširší veřejnosti na nejrůznějších výstavách a seminářích prezentovali původní stav obou řek ve městě a jejich vývoj až do aktuální doby. Bylo také nutno jednoduchou formou vysvětlit a názorně ukázat lidem význam pojmu „řeka jako významný prvek městského interiéru“ (Wandelt, 2006).

Pod tlakem veřejného mínění se v r. 1992 začali o problém zajímat městští zastupitelé a zástupci radnice. V následujících letech se změny využití území zapracovaly do územního plánu a postupně se realizovaly. Město Lipsko iniciovalo a financovalo vypracování studií, které zahrnovaly urbanistickou koncepci i podrobné architektonické návrhy úprav nábřeží. V posledních letech se projekt realizoval a postupně se otevíraly jednotlivé úseky zatraktivněných, oživených – revitalizovaných – řek. Nábřeží zpřístupnili chodcům a cyklistům a vrátili jim relaxační funkci (obr. 1, 2 a 3). Rameno řeky Elster také zčásti zpřístupnili pro lodní dopravu. Se zvyšováním atraktivity nábřeží vzrostl i zájem o bydlení v okolí vodních toků. Tomuto zájmu vyšla vstříc nabídka. V bývalé průmyslové oblasti okolo řeky Elster vznikly různorodé

formy bydlení. Vyskytují se zde např. tzv. lofty – tedy byty vestavěné do bývalých průmyslových objektů (obr. 4).

Pozoruhodný výsledek v Lipsku se dosáhl kooperací všech zainteresovaných subjektů. Jedině spoluprací města s občany a investory lze budovat a tvořit kvalitní městské prostředí, které bude funkčním místem kontaktu člověka s přírodou. Město musí rovněž přesvědčivě prezentovat jasnou vizi svého rozvoje. Příklad z Lipska je pro revitalizaci některých domácích nábřeží velmi inspirativní.

Chicago, řeka Chicago a Michiganské jezero

Revitalizace nábřeží v podmínkách USA představují odlišný přístup. Vycházejí z celého spektra různorodých podmínek, zcela odlišných od těch, se kterými se setkáváme nejen v postsocialistických, ale obecně v evropských zemích. V amerických městech lze zaznamenat za posledních 150 let jejich formování specifický a bouřlivý urbanistický a stavební rozvoj.

Progresivní až překotný rozvoj, samozřejmě, zasáhl i Chicago. Městem protéká řeka Chicago, jejíž tok dříve směřoval do rozlehlého Michiganského jezera (*Lake Michigan*). Bouřlivá výstavba obytných čtvrtí a průmyslových areálů během 19. století začala přinášet problémy v podobě zhoršující se kvality vody v řece i v jezeře. Řeka Chicago sloužila na horním toku jako zdroj vody pro město, a zároveň se do ní na dolním toku vypouštěly odpadní vody. Hlavním zdrojem vody pro Chicago ovšem bylo Michiganské jezero. Právě v něm se hygienická kvalita vody začala podstatně zhoršovat, což mělo neblahý vliv na zdraví obyvatel. Představitelé města se proto rozhodli k ráznému činu – k obrácení toku řeky Chicago, aby směřoval nikoliv do jezera, ale naopak, aby voda z jezera proudila do řeky. Za tímto účelem se musela

prohloubit a nově vybudovat navazující jižní větev toku v délce 28 mil směřující do nížeji položené řeky Mississippi. V lednu 1900 byly stavební práce dokončeny a zbořením ochranné hráze se uvolnila cesta vodě, která nově směřovala na jih. Tok řeky Chicago se obrátil (Lindsay, 2005).

Obr. 3. Revitalizované nábřeží náhonu řeky Pleisse v německém Lipsku, centrum města. Foto: M. Wittmann, 2008

Obr. 4. Nábřeží ramene řeky Elster v Lipsku, bydlení v loftech. Foto: M. Wittmann, 2008

Obr. 5. Chicago Riverwalk – automobily projíždí polootevřeným tunelem pod úrovní terénu, mimo pěší trasy. Foto: M. Wittmann, 2008

Obr. 6. Chicago – říční taxi u Marina City Towers. Foto: M. Wittmann, 2008

Účinek tohoto díla byl mimořádný. Kvalita vody v Michiganském jezeře se výrazně zlepšila, stejně jako hygienické poměry v samotné řece. Centrální Chicago, které začalo trpět úbytkem obyvatel, získalo nový rozvojový potenciál – čistou řeku a jezero. Další plánované kroky směřující k revitalizaci nábřeží (a jezerních břehů) zbrzdilo období hospodářských

výkyvů v USA a světové válečné konflikty.

Nábřeží řeky Chicago ve vnitřním městě dožalo zásadních změn až v 70. letech 20. století. Bylo pojato jako tzv. Chicago Riverwalk, tedy soustava veřejně přístupných nábřežních ploch sloužících zejména chodcům. Tam, kde to podmínky umožňovaly, byla komunikace sloužící automobilové dopravě převedena do polootevřeného tunelu, což umožnilo uvolnit větší část nábřeží pěším (obr. 5).

Rovněž řeka Chicago začala sloužit veřejným dopravním účelům, začala se na ní provozovat taxi služba (obr. 6). Zastávky taxi lokalizované v pravidelných intervalech na řece i na jezeře významným způsobem oživily a zpestřily možnosti pohybu po městě. Díky těmto zastávkám vznikly i nové uzlové body a malá centra služeb a dalších aktivit.

Stavební počín vedoucí k příkladným úpravám říčního nábřeží, který realizovali ve třetím největším městě USA, je jistě pozoruhodný. Mohl se však odehrát pouze na pozadí zmíněných okolností, a rovněž za rozsáhlé finanční podpory města Chicago a státu Illinois i federálních zdrojů. Některé úpravy nábřežních ploch mohou být principiální inspirací i pro aplikace v jiných podmínkách (obr. 7 a 8).

Fenomén vodního toku v kontextu jeho využití a vnímání

S ohledem na uvedené vynikající příklady revitalizace vodních toků ve městech Lipsko a Chicago lze konstatovat, že budoucí role řek a nábřeží se musí opírat o jejich nezpochybnitelné a všestranné přínosné funkce. Prostorové řešení nábřežních ploch nechť i nadále vychází z územně-ekonomických ukazatelů využití těchto lokalit. Toto využití nechť je z hlediska města účelné, zároveň ovšem nesmí negativně ovlivňovat jeho životní prostředí v nejobecnějším smyslu, což se týká zejména vedení dopravních systémů podél břehů a nábřeží.

Z prezentovaných příkladů je zjevné, jak významnou roli v organismu města může hrát atraktivní

a funkční nábřeží. Možnosti a potřeby formování ploch navazujících na vodní tok (prvek) je totiž třeba chápat i v kontextu rozvojových problémů současných měst. Přitažlivé nábřeží posiluje rozvojový potenciál města a ve svém důsledku částečně eliminuje depopulační tendence. Lidé vyhledávají atraktivní nábřeží, kde se cítí příjemně. Jsou pro ně důvodem setrvat ve městě.

* * *

Uvědomění si všech zmíněných souvislostí je cestou k pokornému postoji k životnímu prostředí. Takový způsob myšlení je možný ve společnosti, která podporuje vnímání primérně neekonomických hodnot. Podmínky a sociální klima, které taková společnost vytvoří, umožní pěstovat pozitivní a konstruktivní vztah mezi člověkem a přírodou a přispěje k hlubšímu vnímání přírodních, společenských i uměleckých hodnot (Wittmann, 2008).

Proto je kvalita přírodního prostředí jedním z indikátorů hodnot společnosti. Tento ukazatel vypovídá o úrovni péče o životní prostředí ze strany státu, obce, společnosti i jednotlivců. Přírodní složky, a tedy i voda, jsou nedílnou a velmi citlivou součástí městského interiéru. Velmi přesně indikují celospolečenské klima a vztah k prostředí, ve kterém lidé žijí. Hodnotu primérně nevýdělečných investic do veřejných prostranství a životního prostředí nelze vyjádřit exaktně, na rozdíl od jiných ekonomických ukazatelů. Takovou kvalitu lze velmi intenzivně cítit a vnímat.

Literatura

- Konvička, M. a kol.: Město a povodeň. Strategie rozvoje měst po povodni. Brno : ERA group, 2002, 218 s.
Lindsay, J. V.: Chicago from the River. Chicago : Independent Publisher Group, 2005, 56 p.
Wandelt, A.: Neue Ufer. Pracovní materiál mezifakultního setkání. Brno : VUT, Fakulta architektury, 2006, 5 s.

Wittmann, M.: Fenomén vodního prvku v kontextu rozvoje současných měst. Habilitační práce. Brno : VUT, Fakulta architektury, 2008, 86 s.

Doc. Ing. arch. Maxmilian Wittmann, PhD., Fakulta architektury Vysokého učení technického v Brně, Poříčí 5, 639 00 Brno, wittmann@fa.vutbr.cz

Obr. 7. Chicago Riverwalk naproti obytnému komplexu Marina City Towers. Foto: M. Wittmann, 2008

Obr. 8. Chicago Riverwalk – nábřežní promenáda. Foto: M. Wittmann, 2008

